

## Лекція № 5

Тема. *Загальна характеристика педагогічної професії.*

**Мета:** показати ціннісні основи педагогічної професії в сучасному суспільстві, схарактеризувати її особливості та професійні вимоги до особистості вчителя; формувати ціннісне особистісне ставлення студентів до педагогічної діяльності.

**Тип лекції:** інформаційна лекція з елементами бесіди.

**Методи, прийоми:** бесіда, розповідь.

**Обладнання:** опорні схеми, таблиці, комп'ютер.

**Основні поняття:** учитель, професія, професіограма, здібності, гуманістична спрямованість педагогічної діяльності, професійно-педагогічна спрямованість.

### План

1. Становлення й розвиток професії вчителя.
2. Особливості педагогічної професії.
3. Соціальна роль учителя, його функції.
4. Специфіка діяльності вчителя початкових класів.

### Рекомендована література

1. Костащук О.І. Вступ до спеціальності «Початкова освіта»: навчально-методичний посібник. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2019. – 90с.
2. Більська О.В. Бути вчителем: Навчально-методичний посібник з курсу „Вступ до спеціальності”– Вінниця: ТД «Едельвейс и К», 2012. – 296 с.
3. Мазоха Д.С. На шляху до педагогічної професії (Вступ до спеціальності): Навчальний посібник / Д.С. Мазоха. - Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 168с.
4. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії: Лекції і практичні заняття. Навч.-метод. посіб. для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Г.М. Мешко. - Вид. 2-ге, перероб. і доп. - Т.: ТИПУ, 2010.(електрон. посібник).
5. Нова українська школа: поради для вчителя / під заг. ред. Бібік Н. М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.

### 1.Становлення й розвиток професії вчителя.

Професія вчителя є однією з найдавніших. Саме завдяки спеціально організованій педагогічній діяльності оволодівають усіма іншими професіями. Необхідність передавання нагромадженого суспільного досвіду новим поколінням, підготовка їх до життя і праці зумовила виокремлення навчання і виховання в самостійну суспільну функцію. *Перші школи* виникли в країнах *Давнього Сходу* у період формування рабовласницького суспільства. У Давньому Шумері, Вавилоні, Єгипті, Ассирії, Фінікії вчителями були переважно *жерці*, які становили привілейовану касту. Знання

вони передавали від батьків до дітей, але існували й школи для жерців при храмах і у великих містах. Соціальний статус учителя був надзвичайно високим.

У шумерських джерелах, датованих 3500 р. до н. е., було зафіксовано першу згадку про школу. У Давньому Шумері навчальний заклад називали "*будинок табличок*", а вчителя - "*батько будинку табличок*" (давні шумери писали по мокрій глині на глиняних табличках, звідси й назва закладів для навчання). У давніх китайських хроніках, які дійшли до сьогодні, згадується, що ще в XX ст. до н. е. в країні існувало відомство, яке керувало справами освіти народу, призначало на посади вчителів із наймудріших представників суспільства.

*Уперше слово "школа"* застосували в середині I тис. до н. е. у *Давній Греції*, де вчителями були вільні громадяни, їх називали *граматистами, педономами, дидасками чи педотрибами*. Тоді виник і термін "педагог", але з іншим значенням, ніж тепер: педагогами називали рабів, які водили дітей рабовласників до школи (буквальний переклад цього слова з грецької - "дітоводій").

Державним службовцем учитель став у Давньому Римі. Призначав його сам імператор, який затверджував також особливий склад учителів для кожного типу шкіл, коло їх обов'язків і суми гонорару. Учителями ставали державні чиновники, які добре знали науки, багато подорожували, володіли кількома мовами, знали культуру, звичаї інших народів.

*У середні віки* вчителями були, як правило, духовні особи (священники, монахи). Поведінка, статус, методи роботи, обов'язки вчителя диктувалися релігійними канонами. Особливі вимоги ставили до особи вчителя у системі єзуїтського виховання (абсолютна субординація вчителів за церковними званнями, чернечий спосіб життя, сувора дисципліна і висока вимогливість до себе та учнів). Дещо пізніше в містах обов'язки вчителя могли виконувати і наймані особи. У середньовічних міських школах, університетах педагогами дедалі частіше ставали люди, які здобували спеціальну освіту.

Обов'язки *вчителів у Київській Русі* збігалися з обов'язками батьків. Тут їх називали *майстрами*, виявляючи повагу до особистості наставника, а майстрів-ремісників, що передавали свій досвід, - учителями.

У *період капіталізму* професія вчителя набувала масовості, збільшувалася кількість приватних учителів. У процесі формування перших буржуазних держав з'явився досвід спеціальної педагогічної освіти. У законодавчих актах держава вже чітко формулювала свої вимоги до вчителів. Вони ставали штатними працівниками у численних школах і училищах різних типів. У XVII-XIX ст. у дворянських і буржуазних сім'ях навчали і виховували дітей домашні наставники і вчителі (гувернери).

Діяльність сучасного вчителя охоплює навчання і виховання учнів у школі та інших типах навчально-виховних закладів, класне керівництво, проведення позакласної роботи, зв'язок з батьками, пропаганду педагогічних знань серед населення тощо.

Підготовка вчителів в Україні здійснюється у педагогічних університетах, інститутах, коледжах, училищах. З'явилися нові типи педагогічних навчальних закладів, розширюється діапазон спеціальностей підготовки майбутніх фахівців у передвищих педагогічних навчальних закладах, що супроводжується якісними змінами у підготовці педагогічних кадрів.

## 2. Особливості педагогічної професії

Педагогічна професія належить до професій *типу "людина - людина"*. Діяльність педагога за суспільними функціями, вимогами до професійно значущих особистісних якостей, складністю психологічної напруженості та емоційного навантаження наближена до діяльності артиста, вченого, письменника. За твердженням психологів, вона містить у своїй структурі до 250 компонентів. Урок інколи *називають "театром одного актора"*. Однак для актора сценарист пише сценарій, режисер допомагає під час репетицій, інші працівники - в оформленні сцени, освітленні, музичному супроводі. А вчитель одночасно і сценарист, і режисер, і постановник, і актор, який щодня ставить не один, а декілька спектаклів.

Професія педагога належить до стресогенних, найнапруженіших у психологічному плані. Вона вимагає від людини постійних резервів самовладання і саморегуляції. Емоційне навантаження педагога значно вище, ніж у менеджерів вищої ланки та банкірів, тобто тих, хто безпосередньо працює з людьми.

Висока емоційна напруженість зумовлена постійною наявністю великої кількості факторів ризику, стрес-факторів, які впливають на самопочуття вчителя, працездатність, професійне здоров'я і якість роботи. У педагогічній діяльності поряд із загальними факторами ризику для здоров'я працівників розумової сфери (наприклад, нервово-емоційне напруження, інформаційні перевантаження, гіпокінезія) є і специфічні: значне голосове навантаження, переважання в процесі трудової діяльності статичного навантаження, великий обсяг зорової роботи, порушення режиму праці і відпочинку тощо. Професія вчителя нині фемінізована, тому фактором ризику є ще й завантаженість роботою вдома, дефіцит часу для сім'ї та дітей.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, коефіцієнт стресогенності педагогічної діяльності становить 6,2 бала (за максимального коефіцієнта 10 балів). У рейтингу професій Американського інституту дослідження стресу перші місця посідають учителі старших класів, поліцейські і шахтарі.

Прояви стресу в роботі вчителя різноманітні. Спеціалісти виокремлюють насамперед тривожність, депресію, фрустрованість (стрес "втраченої надії"), емоційне спустошення, виснаження, професійні хвороби. Один із наслідків тривалого професійного стресу - синдром емоційного "вигорання" як стан фізичного, емоційного і розумового виснаження педагога, у т. ч. розвиток негативної самооцінки, негативного ставлення до роботи і втрата розуміння і співчуття стосовно іншої людини (К. Маслач). Високий рівень "вигорання" вчителів із великим стажем зумовлений

тривалою дією професійних стресів, молодих - входженням у фахову сферу, першими кроками у педагогічній діяльності.

Професія педагога вирізняється серед інших насамперед способом мислення її представників, почуттям обов'язку і рівнем відповідальності. Основна її відмінність від інших професій типу "людина - людина" полягає в тому, що вчитель належить і до тих, хто перетворює, і до тих, хто керує. Маючи за мету своєї професійної діяльності становлення і перетворення дитини, педагог покликаний управляти процесом її інтелектуального, емоційного, фізичного розвитку, формуванням її внутрішнього світу. **Завдання вчителя** - керувати учінням, а не вчити, керувати процесом виховання, а не виховувати. Чим глибше він усвідомлює свою основну функцію, тим більше самостійності, ініціативи, свободи надає учням. Хороший педагог завжди перебуває в освітньому процесі ніби "за кадром", за межами вільного вибору учнів, а насправді - вибору, керованого ним. Учитель має допомогти народитися думці в голові учня, а не повідомляти готові істини. Отже, стрижень педагогічної праці - в управлінні всіма процесами, які супроводжують становлення людини. Нині працю вчителя все частіше називають "педагогічним менеджментом", а самого педагога - "менеджером виховання, навчання, розвитку".

Педагогічна діяльність не може бути діяльністю тільки "для себе". Її сутність - у переході діяльності "для себе" в діяльність "для інших". У ній поєднано самореалізацію педагога і його цілеспрямовану участь у зміні рівня навченості, вихованості, розвитку, освіченості учня, його зростанні. Тому професію вчителя зараховують до хелперських (англ. help - допомагати), оскільки вона пов'язана з наданням підтримки і допомоги іншим.

**Своєрідність педагогічної професії** полягає і в тому, що вона за своєю природою має гуманістичний, колективний і творчий характер.

**1. Гуманістичний характер** педагогічної професії. У цілісному педагогічному процесі вчитель виконує дві функції - адаптивну і гуманістичну. Адаптивна функція пов'язана з підготовкою учня до певної соціальної ситуації, конкретних запитів суспільства, а гуманістична - з розвитком особистості вихованця, його творчої індивідуальності.

У праці педагога завжди є гуманістичне, загальнолюдське начало, яке скеровує її не лише на знання, а й на особистість вихованця. Гуманістична педагогіка розглядає знання як засіб і умову усвідомлення людиною свого місця в житті, виховання в неї почуття власної гідності, незалежності. Така педагогіка йде до своєї мети, опираючись на можливості людини, її творчий потенціал, а не на авторитет влади і примусу. Її основне завдання - виявити, розкрити й розвинути все цінне у людині, а не сформувати звичку до послуху, смиренності. Визнання права людини на свободу, щастя, духовний і фізичний розвиток стає складовою педагогічного кредо як системи педагогічних цінностей. Це передбачає реалізацію особистісно зорієнтованого виховання, надання учню допомоги у його саморозвитку і самоформуванні своєї особистості.

**2. Колективний характер педагогічної професії.** Якщо в інших професіях типу "людина - людина" результат, як правило, є продуктом діяльності однієї людини - представника професії (наприклад, продавця, бібліотекаря, лікаря), то у педагогічній професії дуже важко вичленити внесок кожного педагога, сім'ї та інших джерел впливу в якісне перетворення суб'єкта діяльності, тобто вихованця.

Результат виховання залежить від єдності зусиль педагогічного колективу, психологічного клімату в ньому, тобто настрою його членів, їх працездатності, психічного і фізичного самопочуття.

**3. Творчий характер педагогічної професії.** Це найважливіша її особливість. Рівень творчості педагога відображає ступінь використання ним своїх можливостей для досягнення поставлених цілей. Творчий учитель уміє приймати оригінальні рішення, використовує новаторські форми і методи роботи, ефективно виконуючи свої професійні функції. Педагогічна творчість виявляється не лише у нестандартному розв'язанні педагогічного завдання, а й у спілкуванні з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі.

Творчим педагог стає тільки тоді, коли добросовісно ставиться до праці, прагне підвищувати професійну кваліфікацію, вивчати досвід кращих шкіл та вчителів тощо.

Професія педагога за сучасних соціальних умов має **позитивні і негативні сторони**. До **позитивних** належать: можливість професійного зростання; різноманіття соціальних зв'язків із колегами, учнями, їхніми батьками; можливість задовольнити вищі людські потреби - творчі; гуманістичний характер; творча самостійність; літні терміни відпустки і її тривалість (56 календарних днів). Серед **негативних** - низька заробітна плата (оплата вчительської праці неадекватна її суспільній значущості і професійній складності, помітно відстає від заробітку інших фахівців із вищою освітою, що призводить до зниження рівня її престижності); сувора регламентація поведінки і діяльності вчителя, високі вимоги до його моральності; значні нервові затрати, висока стресогенність педагогічної діяльності.

Отже, праця педагога - одна з найважливіших, але водночас найскладніших. Тому людина, що прагне стати вчителем, повинна чітко усвідомити, які вимоги перед нею постануть, і не лише набувати професійних знань, а й виховувати власний характер, інтелектуально й емоційно розвиватися.

### **3. Соціальна роль учителя, його функції.**

**У Концепції Нової української школи визначено соціальне замовлення:** компетенізація освіти шляхом реалізації компетентнісного підходу, орієнтація її на результат у формі розвинутих ключових компетентностей учнів, структури їхніх знань, поглядів, ціннісних орієнтирів, успішної самореалізації в професії і житті, формування особистості, патріота, інноватора, здатного конкурувати на ринку праці, розвивати економіку, навчатися неперервно впродовж життя.

*У компонентній формулі нової школи провідне місце відводиться вчителям нової формації, які перебувають в авангарді суспільних та освітніх перетворень, успішних, умотивованих, компетентних, які є агентами сучасних змін. Такі вчителі виконують в освітньому процесі **ролі наставника, фасилітатора, консультанта, менеджера, мають академічну свободу, володіють навичками випереджувального проектного менеджменту (планування й організації навчання, розроблення навчально-методичного забезпечення, оцінювання та ін.), самостійно й творчо здобувають інформацію, організовують дитиноцентрований процес.** Отже, закладають надійне підґрунтя для навчання впродовж життя з метою особистісної реалізації. Нова місія педагога розглядається в контексті європейського професіоналізму із збереженням кращих ментальних українських характеристик, європейського виміру педагогічних якостей.*

Дослідження вчених (Н. Ст. Кузьміна, В. А. Слостенин, А. В. Щербаків та ін) показали, що в педагогічному процесі реалізуються такі **взаємопов'язані функції (види діяльності) вчителя:** діагностична, прогностична, конструктивно-проектувальна, організаторська, інформаційна, комунікативна, творча, рефлексивна.

**Діагностична функція** педагогічної діяльності пов'язана з вивченням учнів і встановленням рівня їх навченості, розвитку, вихованості. Для цього педагогу необхідно володіти відповідними методами діагностики.

**Прогностична функція** педагогічної діяльності виражається в умінні вчителя визначати напрям виховної діяльності, її конкретні цілі і задачі на кожному етапі виховної роботи, прогнозувати її результати, особливості змін у розвитку особистості. При цьому, результати педагогічної діяльності часто віддалені в часі від безпосереднього впливу на особистість дитини. Тому педагог повинен уміти прогнозувати свою діяльність на кілька кроків вперед, бачити варіанти вирішення однієї і тієї ж задачі з урахуванням конкретної ситуації, бачити можливі наслідки своїх професійних дій.

**Конструктивно-проектувальна функція** діяльності вчителя органічно пов'язана з прогностичною. Дана функція забезпечує відбір і організацію змісту навчального матеріалу, який повинен бути засвоєний учнями; проектування діяльності учнів, у якій інформація може бути засвоєна; проектування власної майбутньої діяльності і поведінки у процесі спілкування з дітьми. Проектувальна функція передбачає також постановку далеких, перспективних цілей навчання і виховання, а також планування стратегій та способів їх досягнення.

**Організаторська функція діяльності** вчителя пов'язана із залученням учнів у педагогічний процес і стимулюванням їх активності. Ця функція реалізується через відбір і структурування інформації в процесі повідомлення її учням; організацію власної діяльності і поведінки в процесі безпосередньої взаємодії з учнями.

**Інформаційна функція педагогічної діяльності** пов'язана з передачею наукової, світоглядної і морально-естетичної інформації. Велике значення має глибоке знання свого предмета, професійна

і загальна ерудиція вчителя, володіння навчальним матеріалом, вміння доступно пояснювати і пояснювати ту чи іншу інформацію.

**Комунікативна функція** передбачає встановлення доброзичливих взаємовідносин з усіма учасниками педагогічного процесу - учнями, вчителями, батьками, адміністрацією та іншими працівниками школи. Ця функція характеризує специфіку взаємодії викладача з учнями.

**Творча функція** визначає ставлення педагога до педагогічної діяльності як до творчого процесу. Творчий характер педагогічної діяльності не дозволяє дати конкретного "рецепту" як вчинити в тій чи іншій ситуації.

Професійну діяльність вчителя можна трактувати як особистісну категорію, як творчий процес і результат творчої діяльності. Виходячи з цього, можна припустити, що професійна діяльність утворює трирівневу структуру, де основою служить рефлексія - осмислення особистістю власної пошуково-творчої діяльності; креативно-перетворювальна діяльність і співтворчість.

Творча активність вчителя часто виражається в тому, що педагог прагне вийти за межі усталених стереотипів, норм, установок і створити нові продукти і способи діяльності: запропонувати нові методи навчання і виховання, оригінальні форми учнівського самоврядування, ввести новий навчальний предмет.

**Рефлексивна функція** педагогічної діяльності передбачає аналіз педагогом явищ власної свідомості та діяльності (погляд на власну думку і дії з боку). Педагогічна діяльність контролюється різними видами рефлексії: інтелектуальну і особистісну, формальної та змістовної, аналітичної та синтетичної, методологічної .

#### **4. Специфіка діяльності вчителя початкових класів.**

**Початкова ланка освіти** – фундамент шкільного навчання, адже саме тут закладається основа для формування особистості майбутнього громадянина. Вона покликана забезпечити подальше становлення і різнобічний розвиток особистості дитини, цілеспрямовано виявляти й розвивати її здібності в різних видах діяльності, створити умови для повноцінного засвоєння базового рівня освіти й уміння вчитись.

У сучасних умовах розвитку людської цивілізації суттєво змінюються уявлення про мету і завдання освіти та процес формування людської особистості.

**Нові ідеї розвитку освіти у XXI столітті** базуються на таких положеннях, як:

- пріоритетність освіти;
- досягнення якості масової освіти;
- неперервність і різноманітність освіти;
- гуманізація освіти;
- використання нових технологій навчання (в першу чергу - здоров'язберігаючих);
- акцент на активності і саморозвитку особистості;

- широка інформація.

Нині початкова школа працює в умовах Нової української школи, які характеризуються тим, що затверджено Державний стандарт, який визначає зміст, обсяг, рівень вимог до результатів різних освітніх галузей. Створюються варіанти навчальних програм, шкільних підручників і навчальних посібників.

Авторитарно-дисциплінарна модель навчання змінена на особистісно орієнтовану.

**Специфіка педагогічної діяльності вчителя** має базуватися на знаннях особливостей молодшого шкільного віку. Молодший шкільний вік є важливим у становленні особистості дитини, бо саме тоді закладаються основи особистісного розвитку учнів початкової школи.

Віковими особливостями дітей 1 - 4 класів можна вважати: незначний соціальний та моральний досвід, підвищену емоційність, вразливість і водночас пластичність до морально-етичних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно розширювати коло спілкування. Розрив між знаннями моральних принципів і відповідною поведінкою - найхарактерніша властивість дитини цього віку.

Основними потребами дитини в початкових класах є необхідність: у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, світу, у дружбі, товариській, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань та вмінь для пізнання довкілля.

На цьому віковому етапі у дитини формується ядро особистості (моральні почуття, цінності, переконання), відбувається набуття досвіду моральної поведінки. Вона вчиться не лише виконувати вимоги колективу, а й бере активну участь у постановці вимог, виборі доручень, справи, яка їй до душі. В учнів виникає ще одне новоутворення - відносно стійкі форми поведінки і діяльності, які в майбутньому становитимуть основу формування її характеру.

Важливим є особистісно орієнтований підхід у вихованні молодших школярів, оскільки для дітей цієї вікової групи характерна особлива сенситивність до морально-етичних впливів, а надто сприйняття норм культурної поведінки, спілкування, мовного етикету, культури взаємовідносин. Дуже часто внутрішнє самопочуття, емоційний настрій дитини залежить від особистості вчителя початкових класів, оскільки для учнів 1 - 2-х класів учитель залишається центральною фігурою, арбітром, авторитетом. Лише в 3 - 4-х класах самооцінка, оцінка однолітків починає переважати оцінку вчителя.

Зовнішнім вираженням позиції дитини є участь її у різноманітних ситуаціях дитячого життя. Вона виявляється залежно від очікувань вчителя і дитини. Діти з невиправданими очікуваннями часто стають агресивними або, навпаки, пригніченими; боязкими або недовірливими, соціально інфантильними або неспокійними. Ці аспекти необхідно враховувати у роботі з дітьми та батьками.



Оскільки у молодшому віці у дітей домінує образне мислення, то найбільш характерними є такі форми діяльності: ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, бесіда, усний журнал, уявна подорож, конкурси, ігри, школа ввічливості, демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, година спостереження, година милування, спортивні змагання, козацькі забави, театральна вистава, ляльковий театр, веселі старти, естафети, догляд за рослинами і тваринами тощо.

Основа педагогічного спілкування з дітьми – це велика повага до особистості школяра, його думки, інтересів, почуттів.

### ***Завдання для самостійної роботи***

1. Опрацювати самостійно питання з теми заняття: правовий статус педагогічного працівника: права і обов'язки.
2. Доберіть, користуючись Інтернет-джерелами, вислови видатних педагогів (зокрема, В.О. Сухомлинського і А.С. Макаренка) про вчителя і створіть «Збірник висловів» за вашою редакцією.
3. Напишіть педагогічне есе на одну із запропонованих тем: «Мій улюблений учитель», «Мій ідеал учителя», «Образ учителя в художній літературі».

### ***Контрольні запитання та завдання***

1. Охарактеризуйте становлення й розвиток професії вчителя.
2. Висвітліть професійно-педагогічну діяльність вчителя початкових класів.
3. Дайте загальну характеристику педагогічної професії.
4. Яких ви знаєте видатних українських педагогів.
5. Охарактеризуйте основні функції вчителя під час здійснення педагогічної діяльності.